

TEFSİR TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ A BRIEF OVERVIEW TO THE HISTORY OF TAFSİR

MEHMET ZEKİ DOĞAN-ABDULBAKİ GÜNEŞ

DOKTORA ÖĞRENCİSİ - PROF. DR.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
mehmetzekidogan@hotmail.com - abdulbakigunes@hotmail.com

Öz:

Son ilahî kitap olan Kur'ân, tüm insanlık için öğüt ve şifa, mü'minler için de rehber ve rahmettir. Müslüman hayatın anlam ve amacını Kur'ân'dan öğrenmekte, söz ve eylemlerini de onun rehberliğinde şekillendirmektedir. Bunun için onun doğru bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Yüce Allah'ın kelamı olan Kur'ân'ı, O'nun muradına uygun bir şekilde yorumlamaya çalışan tefsir ilmi de bu ihtiyacı karşılamayı amaçlamaktadır.

Allah'tan aldığı vahyi insanlara eksiksiz bir şekilde tebliğ ve tebyîn eden Hz. Peygamber, Kur'ân'ın ilk müfessiridir. Hz. Peygamber'den sonra sahâbe ve taiûn nesli de tefsirde önemli bir rol üstlenmiştir. Sahâbe ve tâbiûn döneminde tefsir tedvîn edilmediği için sözlü olarak aktarılmaktaydı. İlk başta hadis ilminin bir kolu olan tefsir rivâyetleri, Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ve Ferrâ (ö. 207/822) gibi âlimlerin bu alanda eserler yazmaya başlamalarıyla müstakil bir ilim haline gelmiş ve bu alanda eserler yazılmaya başlanmıştır. Tefsir ilmi, genel olarak rivâyet ve dirâyet tefsirleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlarla birlikte zamanla daha çok dirâyet tefsirinin alt kolları olan mezhebî, işârî, fikhî, içtimâî ve ilmî tefsir gibi ekoller ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Te'vîl, Terceme, Rivâyet, Dirâyet, Tedvîn, Tefsir Ekolleri.

Abstract:

The last divine book, the Qur'an, is advice and remedy for all mankind; and a guide and grace for the believers. A Muslim learns the meaning and purpose of life from the Qur'an; and shapes his words and actions in the guidance of the Qur'an. Therefore, he needs to understand it correctly. Yet, the science of tafsir (Quranic exegesis) that endeavours to interpret the Qur'an, the Word of Almighty Allah, in a way that is appropriate to His will, aims at meeting this need.

The Prophet (pbuh) who completely communicated and declared the revelation he received from Allah to the people is the first interpreter (mufassir) of the Qur'an. After the Prophet, the companions of the Prophet (sahabah) and the successors of the companions (tabiûn) have also played an important role in such interpretation. Until the period of the companions and the successors of the companions, the tafsir was not edited (tadvin), so it was transmitted orally. The narration of tafsir, which was a branch of the science of hadith initially, then became an independent science and works were begun to be written in this field. The science of tafsir is divided into two as Tafsir bi'l-Riwayah (Narration-Based Tafsir) and Tafsir bi'l-Dirayah (Opinion-Based Tafsir). In addition to these, new ecoles have emerged as sectarian, ishari, fiqhi, sociological, scientific and modernist exegesis, which are rather sub-ecoles of Tafsir bi'l-Dirayah (Opinion-Based Tafsir).

Keywords: Tafsir, Ta'weel, Tarcamah, Riwayah, Dirayah, Tadvin, Tafsir Ecoles.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYINLARI,İN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	15.06.2019	25.06.2019	29.06.2019	0000-0003-3328-7565 0000-0001-5573-670X
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		-		
ATIF/CITE AS				
Doğan, Mehmet Zeki-Güneş, Abdülbaki. "Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış/ A Brief Overview to the History of Tafsir". <i>ilahiyat</i> sy. 2 (Haziran/June 2019): 47-66.				

GİRİŞ

Her çağın insanına hitap eden Kur'ân'ın temel amacı, insanlara hidâyet yolunu göstermek ve onları dünya ve ahiret saadetine erdirmektir. Bu özelliğin tabii bir sonucu olarak da Kur'ân, nüzûlünden günümüze kadar yorumlanmış ve tefsir edilmiştir. Kur'ân, Peygamberimize indirildiği için onu en iyi bilen ve en iyi tefsir eden de kendisidir. Kur'ân'ın ilk muhatapları, dilleri Arapça olduğu için kendi kültür seviyeleri nispetinde Kur'ân'ın tamamına yakını anlıyorlardı. Bir kısım müteşâbih lafızları ve gaybî konularla ilgili bilmedikleri nasları ise Hz. Peygamber'e soruyorlardı. Bu şekilde Allah Resûlü ile başlayan tefsir faaliyeti sahâbe ve tabiûn dönemlerinde de devam etmiştir.

Hz. Peygamber, sahâbe ve tabiûn tefsirinin yanında zamanla tefsir ilmi gelişerek çok sayıda İslâm âliminin tefsirleri ortaya çıkmıştır. Âlimler, ilk dönemlerden itibaren Kur'ân'ı yorumlamak ve tefsir etmek için çok emek harcamışlardır. Kur'ân'ı birçok yönden araştıran âlimler, ondan pek çok ilim dalı da geliştirmişlerdir. Kur'ân'a gösterilen bu teveccüh sonucunda İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren tefsir çalışmaları ortaya çıkmış; Kur'ân'ın cümle yapısı, üslubu, meselleri, nüzûl sebepleri, muhkem-müteşâbih, Mekki-Medenî, mutlak-mükayyed, mücmel-müfesser, nesh, kasem, mecâz, istiare gibi birçok konu, ilim çevrelerinin dikkatini celp etmiş ve bu alanlar hakkında müstakil eserler kaleme almışlardır.

Kur'ân'ı anlama ve yorumlama faaliyeti olan tefsir, önceleri sözlü iken, hicrî II. asırdan itibaren tedvin edilerek günümüze kadar devam edip gelişmiştir. Tefsir tarihinin geçirmiş olduğu gelişim sürecini özellikle Kur'ân üzerine araştırma yapanların çok iyi bilmesi gerekmektedir. Zira geçmişten günümüze kadar geçen zaman sürecinde tefsir metotları da değişmiş, lügavî, fikhî, mezhebî, işârî, içtîmâî ve ilmî gibi birçok tefsir türü meydana gelmiştir.

Tefsir tarihini ana hatlarıyla anlatmaya gayret ettiğimiz bu makalemizde; tefsir, te'vîl, terceme, tefsire duyulan ihtiyaç, müfessirde bulunması gereken şartlar, tefsirde ihtilafa sebep olan farklı kırâatlerin bulunması, kelimelerin birden çok anlama gelmesi, ıtlak-takyîd, umum-husus, hakikat-mecâz, seleften farklı rivâyetlerin gelmesi Hz. Peygamber'in, sahâbenin, tabiûnün tefsiri, tefsirin tedvini, rivâyet ve dirâyet tefsiri gibi konularda bilgi verilecektir. Ayrıca bu çalışmamızda, geçmişten günümüze kadar ortaya çıkan mezhebî, işârî, fikhî, bilimsel ve içtîmâî tefsir ekollerinin tefsirdeki yöntemleri, en önemli müfessirler ve eserleri de ele alınacaktır.

TEFSİR KELİMESİNİN ANLAM ALANI

Anlaşılabilirlik bakımından Kur'ân'daki âyetler hepsi aynı değildir. Bazıları kolayca anlaşıldığı halde, bazı sözlüklerin nüzûl sürecindeki anlamı yanında, nüzûl sebebi ve içerdikleri sanatların da bilinmesi gerekmektedir. Kur'ân'ı anlamaya çalışma faaliyetine tefsir denilmektedir. Kur'ân'ı tefsir etmeye çalışan bilim adamı veya araştırmacının belli bir birikime sahip olması yanında, o zamana kadar bu alanda yapılan çalışmaları tetkik etmesi tefsir ilminin geçirdiği tedvin ve tekâmül sürecini bilmesi de oldukça önemlidir.

Biz de, bu bölümde tefsirin sözlük ve terim anlamını, tefsire yakın kavramlar olan te'vîl, terceme ile tefsire duyulan ihtiyaç ve müfessirde bulunması gereken şartları kısa bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

TEFSİR KELİMESİNİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

تَفْسِير/Tefsir sözcüğü, “Bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak ve kapalı bir şeyi açmak” gibi anlamlara gelen فسر kökünden veya “Aydınlatmak, ortaya çıkarmak, üzerindeki örtüyü açmak” gibi manalara gelen سفر kökünden türeyen تفعیل vezninde bir masdardır (İbn Manzûr, 1992: V, 55; İsfahânî, 2012: 1140; Zerkeşî, 1972: II, 162; Suyûtî, 1996: II, 1189; Zürkânî, 1996: II, 6; Zehebî, 1976: I, 13). Emin el-Hûlî (ö. 1369/1966) ise سفر fiilini maddî ve zahirî, فسر kelimesini ise beyân ve keşif anlamına geldiğini ifâde ederek, tefsir sözcüğünün سفر’ den değil فسر fiilinden türediğini ileri sürmektedir (Hûlî, 1944: 5).

Tefsir sözcüğü terim olarak, “Beşer gücü nispetinde Yüce Allah’ın muradına delâlet etmesi bakımından Kur’ân-ı Kerîm’i araştıran bir ilim” şeklinde tanımlanmaktadır. (Zürkânî, 1996: II, 6; Zehebî, 1976: I, 19).

TEFSİR KAVRAMI İLE YAKIN ANLAMLI KAVRAMLAR

Tefsir kelimesine anlam yönünden yakın olan iki temel kavram vardır. Bunlar te’vîl ve tercemedir.

1.2.1. TE’VÎL

تَوِيل/Te’vîl sözcüğü, “Geri dönmek, yerine varmak ve yerini bulmak” anlamına gelen اول kökünden türeyen bir masdardır (İbn Manzûr, 1992: XI, 32; İsfahânî, 2012: 157; Zerkeşî, 1972: II, 164; Suyûtî, 1996: II, 1190). Terim olarak ise, “Bir sözün muhtemel anlamlarından birini seçerek o sözle ilgili asıl manaya ulaşmak” demektir (Zerkeşî, 1972: II, 164-165; Suyûtî, 1996: II, 1189-1191; Zehebî, 1976: I, 17; Ak, 2007: 51).

Kur’ân’da on beş âyette geçen (Muhammed Fuad ts.: 97) te’vîl sözcüğü, tefsir (Âl-i İmrân, 3/7), sebep (Kehf, 18/78), sonuç (Nisâ,4/59) ve rüya tabiri (Yusuf, 10/100) anlamlarında kullanılmaktadır.

Tefsir ve te’vîl kavramları arasında bir takım farklar gözetilmiş ise de ilk dönemlerde olduğu gibi günümüzde de bazen aynı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Tefsir ve te’vîl terimleriyle ilgili bazı anlam farklılıklarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Tefsir, Allah Resûlünden ve onun ashâbından geldiği için kesinlik ifâde etmekte, te’vîl ise bireysel içtihatlarla dayandığı için kesinlik ifâde etmemektedir.
2. Tefsir, âyetlerin lafızlarında, te’vîl ise manalarında görülmektedir.
3. Tefsirde tek anlam, te’vîlde ise birçok anlam bulunmaktadır.
4. Tefsir sözcüklerin zâhirî, te’vîl ise içsel manalarında meydana gelmektedir.
5. Te’vîl ilahî kitaplarda, tefsir ise bütün kitaplarda kullanılmaktadır (Zerkeşî, 1972: II, 164; Suyûtî, 1996: II, 1190; Zürkânî, 1996: II, 8; Sabunî, 1408: 103; Demirci, 2010: 29).

1.2.2. TERCEME

ترجمه veya ترجم fiillerinden türeyen ترجمه/terceme kelimesi sözlükte, “Bir kelâmı bir dilden başka bir dile çevirmek, bir sözü diğer bir dilde tefsir ve beyân etmek” gibi manalara gelmektedir (İbn Manzûr, 1992: XII, 66; Cerrahoğlu, 2010: 26; Demirci, 2010: 34; Ahatlı, 2011: XXXX, 483).

Terceme kelimesi terim olarak ise, “Bir sözün manasını diğer bir lisanda dengi bir tabirle aynen ifâde etmek” şeklinde tarif edilmektedir. Tercemede iki yöntem uygulanmaktadır: Bir metnin bütün özellikleriyle başka bir dile aynen terceme edilmesine “lafzî/harfî terceme” denilmekte, asıl metnin sadece manasının başka bir dile aktarılmasına da “mânevî/tefsirî terceme” denilmektedir. Kur’ân terceme edilecek olursa, harfî yöntemle değil, tefsirî terceme yöntemi ile yapılmalıdır. Çünkü Kur’ân’daki edebî sanatla birlikte ondaki harfler, edâtlar ve kelimeler farklı anlamlara gelebilmektedir (Zehebî, 1976: I, 24-30; Kattân, 2011: 22-28). Aslında tefsirî terceme de Kur’ân’ın lafızları arasındaki uyumu, edebî özelliklerini, belâgatı, fesâhatı, beyânı ve bütün manalarını ortaya koyamadığı için ülkemizde Kur’ân tercemelerine meâl denilmektedir (Cerrahoğlu, 2010: 26; Demirci, 2010: 34; Paçacı, 2007: 651; Çiçek, 1996: 234).

1.3. TEFSİRE DUYULAN İHTİYAÇ

Kur’ân-ı Kerim’in iniş sebebi insanı dalâletten hidâyete, karanlıktan aydınlığa ve batıldan hakka yönlendirmektir (Bakara, 2/257). Bu da ancak onu doğru anlamak ve tefsir etmekle mümkündür. Bunun için de, farz-ı kifâye olan, ilimlerinin en değerli ve en yücesi olan tefsir ilminin bilinmesi gerekmektedir (Suyûtî, 1996: II, 1195). Hz. Peygamberle başlayan ve gelişerek günümüze kadar ulaşan tefsir ilmine duyulan ihtiyacı şöyle sıralayabiliriz:

1. Yüce Allah, Resûlullah’tan Kur’ân’ın tefsir edilmesini istemektedir. Kur’ân, Hz. Peygamber’e nazil olduğu için onu en iyi bilen, anlayan ve en güzel şekilde tefsir edendir. O’nun en önemli görevi de tebliğ ve teybindir (Maide, 5/67; Nahl, 16/44).

2. İlk muhatapların kavram olarak anlamlarını bilmedikleri “salat” “hac” ve “zekât” gibi bazı sözcüklere Kur’ân yeni manalar kazandırmıştır. İlk muhataplar, Kur’ân’da geçen bu terimlerin sözlük anlamlarını biliyorlardı. Salât denilince dua etmek, yalvarmak, istiğfarda bulunmak; zekât denilince bereket, artma, çoğalma, arınma ve temizlenme; hac denilince kast manalarına geldiğini biliyorlardı. Ama bu sözcüklerin terim manaları ile ilgili bilgileri yoktu.

3. Kur’ân’ın bazı âyetleri kolayca anlaşılabilirken, bazıları da müteşâbih olup ikinci haricî bir delil ile ancak anlaşılabilir. Kur’ân’da, ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret gibi temel konular bulunmaktadır. Ayrıca Kur’ân’da bulunan mecâz, kinaye, istiâre, teşbih, kıssalar, meseller, müphemler ve zahiren muhalif gibi görünen müşkil naslar da bulunmaktadır. Bu naslar birden çok manaya geldikleri için Allah’ın iradesinin hangi yönde tecelli ettiğini bilmek zordur. Bu yüzden bu gibi nasların tefsir edilmesi gerekmektedir.

4. Kur’ân-ı Kerim, inanların bireysel ve sosyal hayatlarını düzenlemek için ibadet, hukuk ve diğer münasebetleri için temel ilkeler koymuştur. Bu ilkeleri anlamak için önce Kur’ân’dan, sonra Hz. Peygamber’in sünnetinden, ashâbın tercihinden ve nüzûl sebebinden istifâde edilmelidir (Suyûtî, 1996: II, 1207-1209; 210; Cerrahoğlu, 2010: 33).

5. Kur’ân’da bilimsel gerçekleri içeren kevnî birçok âyet bulunmaktadır. Kur’ân’da bulunan dünya, güneş, ay, yıldız, göğün ve yerin altı aşamada yaratılması, evrenin genişlemesi, deniz sularının birbirine karışmamasına temas eden pek çok âyet bulunmaktadır. Bu âyetleri kesinleşmiş bilimsel verilerle tefsir etmek gerekmektedir (Gazâlî, 1985: 44).

1.4. MÜFESSİRDE BULUNMASI GEREKEN ŞARTLAR

Âlimler, müfessir olmak için bazı şartlar zikretmişlerdir. Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505)’ye göre müfessirin sağlam ve sahih bir inanca sahip olması gerekmektedir. Ayrıca Suyûtî müfessirin beyân, me’anî, lügat, sarf, nahiv, hadis, fıkıh usulü, kırâat, bed’î, kelâm ve mevhibe gibi ilimleri bilmesini de zorunlu görmektedir (Suyûtî, 1996: 1209-1212).

Çağdaş âlimlerden olan Ömer Nasûhi Bilmen (ö. 1971) bu ilimlere astronomi, biyoloji, sosyoloji, psikoloji, coğrafya, tarih, siyer ve ahlâki da ilave etmektedir (Bilmen, 1973: I, 24). Yine Çağdaş âlimlerden olan Mennâ Halil el-Kattân'a göre, müfessirin inancının sağlam ve doğru olması, önce Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etmeye çalışması, sonra sünnete başvurması, aradığını sünnette bulamazsa, Sahâbe'nin tercihine başvurması gerekmektedir. Sahâbe'nin tercihinde de bulamazsa, tâbiîn âlimlerinin görüşlerine başvurmalıdır. Arap dilini ve edebiyatını iyi bilmesi, Kur'ân ilimlerine vakıf olması ve derin bir anlayışa sahip olması da gerekmektedir. Ayrıca müfessirin, güzel ahlâka sahip olması, bildikleri ile amel etmesi, hata ve yanlışla düşmemesi için, rivâyet ettiği şeyi iyice inceleyip, emin olmadan konuşmaması ve yazmaması gerekmektedir. Alçakgönüllü ve yumuşak huylu olması; değersiz işlerden uzak olması, el açan dilenci gibi, yüksek mevki ve makam sahiplerini hoşnut etmek için yağcılık etmemesi; hakkı açıkça söylemesi, güzel hâl ve gidiş sahibi olması; sözü güzelce söyleyip anlatmakla kalmayıp, tane tane konuşması ve önceki âlimlerin kıymetini iyi bilmesi gerekmektedir. Âyetleri tefsir ederken önce âyetlerin nüzûl sebebini, sonra kelimelerin manalarını, terkiplerin açıklamasını, belâğat ve i'râb vecihlerinin beyanını zikrettikten sonra genel manayı açıklayarak istinbat ve ahkâma geçmesi gerekmektedir (Kattân, 2011: 340-343).

2. TEFSİRDE İHTİLAF SEBEPLERİ

(Kur'ân'ı) "Sana öğüt verici olarak gönderdik ki, insanlara ne indirildiğini beyan edesin" (Nahl, 16/44) âyetinde belirtildiği üzere, Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı insanlara ulaştırma ve açıklama görevi verilmiştir. Hz. Peygamber hayatta iken sahâbe bir âyetin tefsirine ihtiyaç duyduklarında onu bizzat Hz. Peygamber'e sorarak öğreniyorlardı. Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir âyetin tefsirine ihtiyaç duyduklarında önce Kur'ân'a, sonra da sünnete başvuruyorlardı. Sahâbe, sünnette de âyetin tefsiri hakkında aradığını bulamadığında kendi re'y ve içtihadıyla kastedilen manayı tesbit etmeye çalışıyorlardı. Bu şekilde tefsirde ihtilaf, sahâbe döneminden itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Sahâbe döneminde görülen tenevvü ihtilafı olsa da, sonraki yıllarda bunun yerine birbirine zıt yorumlar ve yaklaşımlar almıştır (Zehebî, 1976: I, 53; 'Ak, 2007: 83-84).

Tefsirdeki ihtilaf sebeplerini şu şekilde açıklayabiliriz:

2.1. FARKLI KIRÂATLARIN OLMASI

Kur'ân, çeşitli kırâatler şeklinde okunabilmektedir. Kur'ân'ın bu şekilde okunmasından dolayı tefsirinde de ihtilafa sebep olmuştur (Çiçek, 1999: 48-53). Bu konunun en güzel örneği şu âyettir:

أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ "Eşlerinizle cinsel ilişkide bulunursanız/Eşlerinize dokunursanız..." (Nisâ, 4/43).

Bu âyette geçen لَمَسَ kökünden gelen fiili, kırâat imamlarından olan Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805) dokunmak anlamında لَمَسْتُمْ şeklinde, diğer imamlar da, cinsel ilişkide bulunmak manasında لَامَسْتُمْ şeklinde okumuşlardır. İmam Şâfiî (ö. 204/820), birinci kırâati tercih ederek, yabancı bir kadının herhangi bir yerine dokunmanın abdesti bozacağını savunmaktadır. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ise ikinci kırâati esas almakta ve yabancı bir kadının herhangi bir yerine dokunmanın abdesti bozmayacağını ileri sürmektedir (Kurtûbî, 1985: V, 223-224; 'Ak, 2007: 86).

2.2. KELİMENİN BİRDEN ÇOK ANLAMA GELMESİ

Kur'ân'daki kelimelerin bir kısmı birden çok anlama gelmektedir. Birçok anlama gelen sözcüklerden bir tanesi **فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ** "Sonunda devşirilmiş gibi oldu" (Kalem, 68/20) âyetinde geçen bağı kesmek, üzüm ve meyveyi devşirmek veya bir şeyi kökünden kesip tamamen ayırmak anlamlarına gelen **صَرِيم** sözcüğüdür (Zeccâc, 1408: V, 208; Derviş, 1992: 10, 174; Şevkânî, 2001: VII, 279). Bu kelime, **فَعِيل** vezninde olup hem fâil hem de meful manalarına geldiği için farklı yorumlanabilmektedir (Taberî, 2000: VIII, 383; Zemahşerî, 1987: IV, 120; Râzî, 1989: XXII, Halebî, 1996: I, 5354 56; Beydâvî, 2005: V, 313).

2.3. ITLÂK-TAKYÛD

İtlâk, "Herhangi bir sözcüğün kayıtsız bir şekilde bir manaya delâlet etmesi, başka bir kelime ile nitelenmemesidir." Takyûd ise "Mutlak olmayan, bir sıfat, hal, gaye ve şartlara bağlı olan" demektir (Suyûtî, 1996:II, 736-738). Kur'ân'daki âyetlerin bir kısmı hem itlâk hem de takyûd anlamına gelebilmektedir. Örneğin, **فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ** "Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır." (Maide, 5/89) âyetinde geçen **فَصِيَامَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ** "Üç gün oruç tutma" hükmü, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855)'e göre mutlak olmayıp üç günü art arda tutmak gerekmektedir. Çünkü Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/654) ve Ubey b. Ka'b (ö. 30/650)'in mushafında **متتابعات** lafzını dayanak yapmışlardır. İmam Şafiî (ö. 204/820) ise, bu kıraâtın şaz olduğunu, hüccet olamayacağını beyân ederek, âyeti itlâka hamlederek üç günlük orucu değişik günlerde tutmanın caiz olduğunu ifâde etmektedir ('Ak, 2007: 87; Cerrahoğlu, 2004: 226; Demirci, 2010: 50).

2.4. 'UMÛM-HUSÛS

'Amm sözcüğü, "İçine alma, kapsama anlamlarına" gelen **عُمُوم** kökünden gelmektedir (İsfahânî, 2012: 1046). Kavram olarak ise, "İstisnasız bir şekilde bütün fertleri kapsayan sözcük" şeklinde tanımlanmaktadır (Suyûtî, 1996:II, 681-692). Hâss kelimesi de, özgü olmak, tek kalmak, ayrılmak, temyiz etmek ve tahsis etmek gibi anlamlara gelmektedir (İsfahânî, 2012: 486). Terim olarak da "Bir manaya veya sınırlı sayıdaki fertlere delâlet eden lafız" demektir (Cürcânî, 2013: 103).

Kur'ân'daki bir takım lafızların bazen 'umûm, bazen da husûs anlamına hamledilmesinden dolayı tefsirlerinde de ihtilaf ortaya çıkmaktadır. Örneğin **أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ** "Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar? Oysa İbrahim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik bahsettik" (Nisa, 4/54) âyetindeki **النَّاس** sözcüğünden İbn Abbâs (ö. 68/687) ve Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)'e göre yalnız Hz. Peygamber kastedildiği gibi, Peygamberle birlikte ashâbı da kastedilmiş olabilir. Katâde b. Diâme (ö. 117/735), **النَّاس** kelimesinin Arapların tamamını ifâde ettiğini, haset edenlerin Yahudiler olduğunu, Dahhâk (ö. 105/723) ise, **النَّاس** sözcüğünün Kureyş'e delâlet ettiğini ileri sürmektedir (Kurtûbî, 1964: V, 251; 'Ak, 2007: 87; Demirci, 2010: 51).

2.5. HAKİKAT-MECÂZ

حَقَّ fiilinden türeyen hakikat kelimesi sözlükte “Öz, gerçek, asıl, temel, sabit” gibi anlamlara gelmektedir (Mustafa vd., 1972: 188). Terim olarak da “Bir kelimenin dil yönünden asıl manada kullanılmış olması” demektir (Cürcânî, 2013: 94; İsfahânî, 2012: 420). Mecâz ise “Bir yeri yürüme suretiyle geçmek, yol kat etmek” anlamındaki جَاَزَ fiilinden türemiştir (Mustafa vd., 1972: 147). Terim olarak da “Asıl manasından alınıp ilgili bulunduğu başka bir manaya nakledilen lafız” demektir (Cürcânî, 2013: 202).

Görüldüğü gibi mecâz ile hakikat anlamları bakımından birbirine karşıt iki kavramdır. Kur’ân’daki ibarelerin bir kısmı da hem hakikat hem mecâz anlamına gelebildiğinden tefsirde ihtilafa neden olmaktadır. Örneğin, وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى “Hakikat şudur: Güldüren de, ağlatan da O’dur.” (Necm, 53/43) âyet-i kerimede Yüce Allah’ın insanları gülebilecek ve ağlayabilecek şekilde yaratması hakikattir. Arzın, nebatı vermekle gülmesi, semanın da yağmuru vermekle ağlaması mecâzdır (‘Ak, 2007: 88).

2.6. SELEFTEN FARKLI RİVÂYETLERİN GELMESİ

Seleften farklı rivâyetlerin gelmesi de tefsirde ihtilafın bir sebebi olmuştur. هَذَا خِطْمَانِ اخْتَصَمُوا “Bu ikisi, Rableri hakkında tartışmaya giren iki taraftır” (Hac, 22/19) âyetinde geçen iki taraftan maksadın kimler olduğu hakkında ihtilaf olmuştur. İbn Abbâs (ö.68/687)’tan gelen bir rivâyette bu iki grubun müminlerden üç ve kâfirlerden üç kişi olduğu, başka bir rivâyette ise, müminlerle ehl-i kitap oldukları beyân edilmiştir. Ebu Hureyre (ö. 57/676) ve İkrime (ö.104/722) ise bu iki gruptan maksadın cennet ve cehennem ehli oldukları belirtmişlerdir (Kurtûbî, 1964: XII, 25).

2.7. FARKLI İ‘RAB VECİHLERİ

Kur’ân, farklı i‘rab vecihlerine göre okunabilmektedir. Kur’ân’ın bu şekilde okunmasından dolayı tefsirinde de ihtilaf olmaktadır. Buna şu âyeti örnek verebiliriz:

فَتَلَوَّىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ “Bunun üzerine Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı” (Bakara, 2/37). Bu âyette آدَمُ merfû‘, كَلِمَاتٍ ise mansûb okunabildiği gibi tersi de okunabilmektedir. Bu şekilde failer değiştiği için anlam da değişmektedir (Taberî, 2000: I, 542; ‘Ak, 2007: 87).

Zikrettiğimiz bu sebeplerden başka, mezhep taraftarlığı, takdîm, tehîr, mensûh ile muhkem ihtimali, kelimenin zait olma ihtimali, kelimenin manasında dilcilerin ihtilafı, zamirlerin ve edatların kullanımı gibi diğer birçok sebep de tefsirde ihtilafa sebep olmaktadır.

3. TEFSİRİN DOĞUŞU

Kur’ân-ı Kerim, Hz. Peygamber’e yaklaşık yirmi üç yılda nazil olmuştur. Hz. Peygamber bir yandan Rabbinden gelen emirleri tebliğ ederken diğer yandan da manası anlaşılmayan emirleri açıklamıştır. Bu şekilde Kur’ân’ın ilk tefsiri Hz. Peygamber’le başlamıştır. Kur’ân, Peygamberimize indirildiği için onu en iyi bilen ve en güzel şekilde tefsir edendir. Yüce Allah, يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ “Ey Peygamber! Sana Rabbinden gönderileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun yüklediği elçilik görevini (insanlara) ulaştırmamış olursun” (Mâide, 5/67) ve وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ “Sana Kur’ân’ı gönderdik ki insanlara indirileni onlara açıklayasın” (Nahl, 16/44) âyet-i Kerimelerde de

vurgulandığı gibi, Hz. Peygamber'e Kur'an'ı tefsir etme görevini vermektedir. Kur'an'ın ilk muhatapları, dilleri Arapça olduğu için kendi kültür seviyeleri nispetinde Kur'an'ın bir kısmını anlıyorlardı. Bir kısım müteşâbih lafızları ve gaybî konularla ilgili bilmedikleri nasları ise Hz. Peygamber'e soruyorlardı. Hz. Peygamber'le başlayan Kur'an'ın tefsiri ashâb ve tabiün dönemlerinde de devam etmiştir (Zehebî, 1976: I, 32-34).

3.1. HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİRİ

Kur'an'ın Kur'an ile tefsirinden sonra, en önemli tefsir Hz. Peygamber'in yapmış olduğu tefsirdir. Hz. Peygamber bir âyeti okuyarak veya ashâbına soru sorarak tefsir ederdi. Ayrıca Hz. Peygamber sözünü delillendirmek ya da ashâbının soru sorması üzerine Kur'an'ı tefsir ederdi. Hz. Peygamber'in tefsiri, sadece sözlü değil, aynı zamanda davranışlarıyla da yaptığı uygulamalı bir tefsirdir. Kur'an'da, namaz, zekât ve hac gibi İslâm'ın temel esasları emredilmektedir. Ancak namazın vakitleri, rekât sayıları, zekâtın miktarı ve haccın yapılış detaylarını Hz. Peygamber tarafından uygulamalarıyla beyân edildiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber'in tefsiri, mücmelin açıklığı kavuşması, mübhemin anlaşılır hale getirilmesi, mutlakın takyîd edilmesi ve âyetler arasındaki çelişki zannını ortadan kaldırması (müşkilin tavzihi) şeklindedir (Zehebî, 1976: I, 32-34; Müslim, 1414: 28-30).

Örneğin;

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى “Namazlara ve orta namaza devam edin” (Bakara, 2/238) âyetindeki الصَّلَاةِ الْوُسْطَى “Orta namaz”dan neyin kast edildiği mübhemken, Resûlullah'ın: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ “Orta namaz ikinci namazdır” (Tirmizi, ts: “Tefsir”, 2) sözü, bu belirsizliği ortadan kaldırmakta ve âyeti anlaşılır hale getirmektedir (Taberî, 2000: V, 170; Kurtûbî, 1964: III, 210; Sabunî, 1408: 106).

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini paslandırmıştır” (Mutaffifin, 83/14) âyeti mücmelken, Hz. Peygamber'in: “Kul bir günah işledi mi onun kalbine siyah bir nokta konulur. O bunu tevbe ve istiğfar ile koparıp attığı zaman kalbi cilalandırılır. Ancak tekrar günah işlerse siyah noktalar artırılır. Nihâyet onlar kalbini tamamen kuşatır. İşte bu Yüce Allah'ın Kur'an'da buyurduğu pastır” (Ahmed b. Hanbel, 1999: III, 330) hadisi bu âyeti tebyîn etmektedir.

فَافْرُقُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ “Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun” (Müzzemmil, 73/20) âyeti mutlakken, Resûlullah'ın: “Fatıhasız namaz olmaz” (Ahmed b. Hanbel, 1999: 37, 343) hadisi bu âyeti takyîd etmekte ve namazda okunması farz olan Kur'an'ın Fâtıha sûresi olduğunu beyân etmektedir.

Kur'an'ın bir kısım âyetleri arasında görünüşte ihtilaf ve çelişki görünebilmektedir. Ancak Kur'an'da birbiriyle çelişen âyetlerin bulunması imkânsızdır. Görünüşte birbiriyle çelişen وَإِذْ وَوَاعَدْنَا مُوسَى وَأَعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً “Hani Musa ile kırk gece sözleşmiştik” (Bakara, 2/51) âyeti ile وَأَعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ “Musa'ya otuz gece süre belirledik buna on gece daha kattık.” (A'râf, 7/142) âyeti bunun en güzel örneğidir. Bu âyetlerde görüldüğü gibi Yüce Allah, Hz. Musa ile sözleştiği gecenin sayısı hakkında birinci âyette kırk, ikincisinde ise otuz sayısını vermektedir. İlk bakışta bu âyetler arasında bir tezat varmış gibi görünmektedir. Ancak ikinci âyette otuz sayısına on daha ilave edilerek toplam kırk sayısı meydana çıkmaktadır. Buna göre birinci âyet nihayî sonucu vermektedir. İkinci âyet ise sürecin ayrıntılarını vermekte ve aynı sayıya

ulaşmaktadır. Böylece, söz konusu müşkil zannı ortadan kalkmış olmaktadır (İbn 'Atıyye, 1422: II, 449).

3.2. SAHÂBE TEFSİRİ

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber'e sahâbenin konuştuğu dil ve yaşadıkları ortamda nazil olduğu için onların çoğu âyetlerin nerde, nasıl ve hangi sebeple indiğini biliyordu. Aynı zamanda vahyin ilk muhatapları oldukları için, Kur'ân'ın okunması, ezberlenmesi, yazılması, açıklanması, anlaşılması ve uygulanmasında Peygamberimizin yürüttüğü tüm faaliyetlere de bizzat katılmışlardı. Anlayamadıkları âyetleri doğrudan Hz. Peygamber'e soruyorlardı. Böylece Kur'ân naslarından kastedilen anlamları bilginin asıl kaynağından öğrenme imkânına sahip oluyorlardı. Bu da, Peygamberimizden sonra onlara Kur'ân âyetlerini tefsir etme konusunda en güvenilir nesil olma statüsünü kazandırıyor (Zerkeşî, 1972: II, 174-176; Zehebî, 1976: I, 34-36; Sabunî, 1408: 107; Kattân, 2011: 345; Müslim, 1414: 41-44).

Kur'ân'ı tefsir etme hususunda sahâbenin bir kısmı özellikle müteşâbih âyetleri tefsir etmekten uzak duruyorlardı ve re'y ile tefsire de karşı çıkıyorlardı. Bu konuda Hz. Peygamber'in: "Kim bilgisizce Kur'ân hakkında bir şey söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın" (Tirmizi, ts: Tefsir, 1; Taberî, 2000: I, 27) ve "Kim sırf kendi içtihadıyla Kur'ân hakkında bir şey söylerse isabet etse bile hata etmiştir" (Tirmizi, 1992: Tefsir, 1; Taberî, 2000: I, 27) gibi tehdit dolu hadislerin etkili olduğu söylenebilir. Bunun için Hz. Ebû Bekir'e ¹ (Abese, 80/31) sözcüğünün hangi anlama geldiği sorulduğunda: "Allah'ın kitabına dair herhangi bir şeyi kendi fikrime göre tefsir eder veya anlamını bilmediğim bir şey hakkında konuşursam, hangi arz beni üzerinde taşır ve hangi semâ beni altında gölgeler?" (Taberî, 2000: I, 27; İbn Kesîr, 1997: IV, 404) demiştir.

Sahâbenin bir kısmı da müşkil bir meseleyle karşılaştıklarında naklin bulunmadığı yerde kendi içtihad ve re'yle âyetleri tefsir ediyorlardı. İctihadlarıyla Kur'ân âyetlerini tefsir eden bu sahâbiler, ilk önce Kur'ân'a, sonra Hz. Peygamber'in sünnetine başvuruyorlardı. Aradıklarını bu iki kaynaktan bulamadıklarında Arap dili ve edebiyatından istifade ederek kendi re'yle âyetleri yorumlamaya çalışıyorlardı (Zehebî, 1976: I, 53).

Sahâbenin Kur'ân tefsiri hakkındaki bilgi ve yetenekleri bir değildi. Çünkü bilgi seviyelerinin farklı olmaları, Arap dili ve edebiyatına vakıf olmaları ve Peygamberimizin sohbetine katılmaları gibi nedenler, sahâbenin tefsir düzeyini etkilemektedir. Sahâbe arasında özellikle dört halife, Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Ubey b. Ka'b (ö. 30/650), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ve Ebu Musâ el-Eş'ari (ö. 44/664) gibi bazı zatlar tefsir konusunda öne çıkmaktadır (Suyûtî, 1996: II, 1227-1228; Zürcânî, 1996: II, 14; İbn 'Aşûr, 1984: I, 14).

Sahâbenin tefsiri, icthad edilmesi mümkün olmayan Kur'ân'ın müphemleri, nüzûl sebepleri ve âhiret gibi konularda olursa merfû haber olarak değerlendirilmekte ve bağlayıcılığı da olmaktadır. Tefsirleri icthad edilmesi mümkün olan durumlarda ise, hükmen mevkûf haber olarak değerlendirilmektedir. Mevkuf olan bu tefsirler tercih sebebi olabilir ama bağlayıcılığı bulunmamaktadır (Zerkeşî, 1972: II, 174-176; Zehebî, 1976: I, 53-56; Demirci, 2010: 83).

Sahâbe döneminde Kur'ân'ın bütün âyetleri sırasına göre tefsir edilmemiş ve tefsirler de henüz yazılmamıştı. Sahâbe, tefsirinde icmâli mana ile yetindikleri için ahkâm âyetlerinden fazla istinbat yapmamışlardır. Ayrıca onların tefsirinde az da olsa isrâîliyata dair haberler bulunmaktaydı. Sahâbenin tefsirdeki yöntemleri ise, âyeti âyetle, Hz. Peygamber'in sünneti, nüzûl sebebi ve kendi içtihad ve re'yle ile tefsir ediyorlardı (Zehebî, 1976: I, 54; Turgut, 1991:225).

3.3. TABİİN TEFSİRİ

Sahâbeden sonra gelip, din ve şeriat konusunda sahâbeye uyan kuşağa tâbiîn denilmektedir. Sahâbeden sonra tefsirde en önemli rolü tabiîn nesli üstlenmiştir. Hz. Peygamber zamanındaki fetihler, onun vefatından sonra Hulafa-i Râşidin döneminde de hızlı bir biçimde Yayınları,ılmaya devam etmiştir. Mısır, Suriye, Irak ve İran'ın fethiyle sosyal, kültürel ve dini anlamda bir karışım ortaya çıkmıştır. Bu da daha önce Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde olmayan bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuş ve İslâmî çözümlerin bulunmasını gerekli kılmıştır. Bu da tabiîn tefsirinde açılıma sebep olmuştur. Sahâbe gibi tâbiîn de tefsirde önce Kur'ân'a sonra sünnete başvuruyorlardı. Aradıklarını bu iki kaynaktan bulamadıklarında ise sahâbenin, bazen de Ehl-i Kitabın görüşlerine başvuruyorlardı. Tabiîn ancak bütün bu aşamalardan sonra kendi içtihatlarını beyân ediyorlardı. Tabiîn, Kur'ân tefsirlerini ya doğrudan sahâbeden nakille almış ya da içtihatlarıyla âyetleri beyân etmişlerdir. Tâbiîn bunları müfessir sahâbe tarafından kurulan tefsir mektepleri aracılığıyla öğrenmişlerdir (Suyûtî, 1996: II, 1233-1234; Zürkânî, 1996: II, 18; İbn 'Aşûr, 1984: I, 14; Zehebî, 1976: I, 99-100).

Sahâbe, gittikleri beldelerde Kur'ân'ı öğretmeye başladı ve bu faaliyetleri neticesinde birçok ekol meydana geldi. Bu ekollerin muallimleri sahâbe, öğrencileri ise tâbiîlerdi. Bu ekollerde daha çok Kur'ân'ın tefsirine ağırlık veriliyordu. Bu ekollerin ilki Mekke tefsir ekolüydü. Kurucusu, tefsirde en büyük otorite kabul edilen, Hz. Peygamber'in "Allah'ım ona kitâbı öğret ve onu dinde fâkih kıl" (Buhâri, 1993: "İlim", 17) duasına mazhar olan Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687)'tir. Bu ekolün başta gelen öğrencileri, Sa'îd b. Cübeyr (ö. 95/714), Mucâhid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime (ö. 104/722), Tâvus b. Keysân (ö. 106/724) ve 'Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732)'tir. Bu dönemde kurulan ikinci ekol de, Hz. Peygamber'in hicret ettiği, ahkâmla ilgili âyetlerin indiği, Resûlullah'ın vefatından sonra da sahâbenin uzun zaman ayrılmadığı ve âlim sahâbenin fazla bulunduğu Medine'de Ubey b. Ka'b (ö. 30/650)'in ekolüdür. Bu ekolün başta gelen öğrencileri, Ebû'l-'Aliye (ö. 95/714), Muhammed b. Ka'b (ö. 118/736) ve Zeyd b. Eslem (ö. 136/753)'dir. Üçüncü ise, Resûlullah'ın vahiy kâtipliğini yapan ve rey ekolü olarak da bilinen Abdullah b. Mes'ûd (32/652) tarafından Kûfe'de kurulan ekoldür. Bu ekolün önde gelen öğrencileri ise, 'Alkame b. Kays (ö. 61/681), Mesrûk b. el-Ecdâ (ö. 63/683), Esved b. Yezîd (ö. 74/693), Hasan Basrî (ö. 110/728) ve Katâde b. Diâme (ö. 117/735)'dir (İbn Teymiyye, 2014: 86; Suyûtî, 1996: II, 1233-1234; Zürkânî, 1996: II, 19).

Tâbiîn döneminde Kur'ân'ın tamamı tefsir edilmiş, tefsirlerinde, şiirlerden istifade edilerek garip bazı sözcükleri açıklamaları yanında, fikhî açıklamalar ve tarihi bilgilere de yer vermişlerdir. Ayrıca bu dönemde isrâilî haberler daha fazla Kur'ân tefsirine girmiş, âyetlerin tefsirinde bazen kıyas yolu kullanılmış ve bu devirde de tefsir tedvin edilmemiştir (Suyûtî, 1996: II, 1234; İbn 'Aşûr, 1984: I, 14; Zehebî, 1976: I, 130-131; Kattân, 2011: 351).

3.4. TEFSİRİN TEDVİNİ

Tefsir, tedvîn edilmeden önce sahâbe ve tâbiîler dönemine kadar sözlü olarak aktarılıyordu. Yezîd b. Hârûn b. es-Sülemî (ö. 117/735), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) ve Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/813) gibi amaçları hadis yazmak olan bazı muhaddisler, hadis toplamaya önem vermekle beraber, Hz. Peygamber'e, sahâbeye ve tâbiîne nisbet edilen tefsir hakkındaki rivâyetleri de topladılar. Bu şekilde hadislerin yazımıyla birlikte, tefsir ile ilgili rivâyetler de yazılmış oldu. İlk başta Kur'ân'a karışmaması için hadislerin bile yazılmaması, ilk muhatapların ümmî olup yazıdan ziyade hâfızalarına güvenmeleri ve yazı malzemelerindeki zorluklar gibi nedenlerden dolayı 150 yıllık bir gecikme sonucunda ancak tefsir tedvin edilmiştir (Zerkeşî, 1972: II, 176; Suyûtî, 1996: II, 1232; Zehebî, 1976: I, 141).

İlk başta hadis ilmiyle birlikte yazılan tefsir rivâyetleri, daha sonra müstakil bir ilim haline gelmiş ve bu alanda müstakil eser yazılmaya başlanmıştır. Kur'ân hakkındaki rivâyetleri toplayan ve Kur'ân'ı baştan sonuna kadar tefsir eden ilk müfessir, Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767)'dir. Bazıları ilk müfessir Ali b. Talha (ö. 143/760)'nin Sahifetu Ali b. Ebi Talha adlı tefsiri, bazıları da Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ (ö. 207/822)'nin Meâni'l-Kur'ân'ı olduğunu söylemekte (Cerrahoğlu, 2010: 137-139), İbn 'Aşûr (ö. 1393/1973) ise ilk müstakil tefsir yazanın Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150/767) olduğunu ifade etmektedir (İbn 'Aşûr, 1984: I, 14). Ancak elimizdeki veriler, Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsir eden kişinin Mukâtil b. Süleyman olduğunu doğrulamaktadır (Cerrahoğlu, 2010: 133).

Tedvin dönemindeki filolojik karaktere sahip olan bu tefsirler, genellikle garîb, müşkil, mübhem ve mücmel kelimelerin anlamalarını, âyetlerin nüzûl sebeplerini, kıraât farklılıklarını ve nesh gibi konuları ele aldıklarını görmekteyiz.

3. 5. TEFSİR ÇEŞİTLERİ

Kur'ân tema itibarıyla zengin ve kapsamlı bir kitaptır. Kur'ân'ı anlamada ve yorumlamada müfessirlerin ilgi duydukları hususlar da aynı olmadığından onun tefsirinde pek çok yöntem kullanılmaktadır. Müfessirlerin bir kısmı Kur'ân'ın belâgatına ilgi duymakta, bir kısmı da ahkâmına, bilimsel âyetlerine, hidâyet rehberi olmasına, kıssalarına ve ictimaî yönüne ilgi duymaktadır. Müfessirler Kur'ân'ı tefsir ederken genellikle rivâyet veya dirâyet tefsir yöntemine başvurmaktadır. Rivâyet tefsiri bağımlı ve nakilci bir niteliğe sahipken; dirâyet tefsiri öznel, ictihadî ve serbest bir yaklaşımı çağrıştırmaktadır (Zehebî, 1976: I, 134; 'Ak, 2007: 111).

3. 5. 1. RİVÂYET TEFSİRİ

Kur'ân, sünnet, sahâbe ile tabiîlerden nakledilen sözlere dayanan rivâyet tefsirine menkul ve me'sur tefsir de denilmektedir (Zehebî, 1976: I, 137). Hz. Peygamber, Kur'ân'ı hem tefsir etmiş hem de ashâbına onun müşkil, müphem ve mücmel yönlerini de beyân etmiştir. Sahâbe Hz. Peygamber'den, tâbiîn de Hz. Peygamber ve sahâbeden gelen rivâyetlere kendi içtihadlarını da ekleyerek sonraki nesil olan tebe-i tâbiîne nakletmişlerdir. Aynı şekilde tebe-i tâbiîn de kendi dönemlerine kadar gelen rivâyetlere kendi içtihatlarını da ilave ederek sonrakilere aktarmışlardır (Zehebî, 1976: I, 135; Sabunî, 1408: 104; Müslim, 1414: 23).

Rivâyet tefsir yönteminde, Kur'ân Kur'ân'la (Fatıha, 1/7; Nisa, 4/69) Kur'ân sünnetle (Kurtûbî, 1964: I, 39), Kur'ân sahâbe (İbn Abbas, ts., I, 6) ve tabiîn görüşlerine yer verilerek tefsir edilmektedir (Beğavî, 1997: VIII, 284).

Rivâyet tefsirinde, senetlerin olmaması, uydurma ve isrâilî haberlerin çok olması gibi nedenler, bu tefsir yönteminin zayıf yönünü oluşturmaktadır (Suyûtî, 1996: II, 1235).

3. 5. 2. DİRÂYET TEFSİRİ

Müfessirler ilk dönemlerde Kur'ân âyetleri tefsirinde sadece Hz. Peygamber'in hadislerini, sahâbe ve tabiîlerin sözlerini aktarıyorlardı. İslâm devletinin fetihler neticesinde sınırlarının genişlemesi, yeni meselelerin, mezheplerin ve muhtelif ilimlerin ortaya çıkması gibi nedenlerden dolayı tefsirciler rivâyet yönteminin yeterli olamayacağını anladılar. Bunun üzerine müfessirler, Kur'ân'ın tefsirinde, rivâyet tefsiri kaynaklarıyla birlikte dil edebiyat, mantık, kıyas ve çeşitli ilimlerden de istifâde ederek, kendi görüşlerini de aktaran "ma'kûl" ve "re'y" olarak da bilinen "dirâyet tefsir" yöntemini kullandılar (Zehebî, 1976: I, 183; Cerrahoğlu, 2010: 601).

Dirâyet tefsiri memdûh (caiz) ve mezmûm (caiz olmayan) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Memdûh dirâyet müfessiri ilk önce rivâyet tefsir kaynaklarına başvurmalı, sonra da kendi bilgi, birikim ve akıl süzgecinden geçirmelidir. Bu yöntemi kullanan müfessir, hevâ ve hevesine göre değil, nasların yardımıyla ortaya koyduğu yorumların Kur'ân'daki sözcüklerin zahiri anlamlarına, Kur'ân'ın bütünlüğüne ve sahih hadislerle ters düşmemesine dikkat etmesi gerekmektedir. Dirâyet müfessirinin hataya düşmemesi için, müteşâbih alana da dikkat etmesi gerekmektedir. Ayrıca Müfessir, tefsir edilen konu veya âyetin uyumuna, hakikat-mecâz ayırımına, âyetlerin vahyediliş gayesine, âyetlerin siyakına, nüzûl sebeplerine, sözcüklerin lügat ve belâğat bağlantılarını göz önünde tutmasına ve âyetlerin nüzûl amacına uymayan ayrıntılardan uzak durmasına da dikkat etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde mezmûm dirâyet tefsiri olup, Hz. Peygamber'in: "Kim kendi içtihadıyla Kur'ân hakkında bir şey söylerse, cehennemdeki yerini hazırlasın" (Tirmizi, ts: Tefsir, 1) tehdidinde muhatap olacaktır (Zerkeşî, 1972: II, 178; Zehebî, 1976: I, 195).

4. TEFSİR EKOLLERİ

Rivâyet ve dirâyet yöntemleri, tefsir ekollerinin temelini oluşturmaktadır. Bunlarla birlikte zamanla daha çok dirâyet tefsirinin alt ekolleri olarak yeni ekoller ortaya çıkmıştır. Bu ekollerin ortaya çıkıp gelişmesinde, temsilcilerinin interdisipliner şahıslar olması, İslâm coğrafyasının genişlemesi, İslâm alâmında siyasî olayların ortaya çıkması, itikâdî ve imanî konularda ihtilafların meydana gelmesi gibi birçok etken bulunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı mezhebî, işârî, fikhî, ilmî ve ictimâî tefsir gibi farklı ekoller ortaya çıkmıştır (Demirci, 2010: 225-253; Kara, 2010: 133). Şimdi bu ekolleri ana hatlarıyla tanımaya çalışalım.

4. 1. MEZHEBÎ TEFSİR EKOLÜ

İslâm devletinin sınırlarının genişlemesi, Kur'ân ve sünnetin yapısı, muhkem ve müteşâbih âyet ve hadislerin bulunması neticesinde itikâdî ve siyâsî mezhepler ortaya çıkmıştır. Her mezhep de doğruluğunu ispatlamak için Kur'ân ve sünnete başvurarak kendi mezhebine göre bir tefsir geleneği oluşturmuştur (Zehebî, 1976: I, 309).

Tefsir ilmi, İslâm ümmetinin çoğunluğunun tabi olduğu Ehl-i Sünnet mezhebinin anlayışı çerçevesinde şekillenmektedir. Bundan önceki bölümlerde hakkında bilgi verilen tefsir ilminin geneli Ehl-i Sünnet ekolüne mensup oldukları için onu müstakil olarak incelemeye gerek yoktur. Birçok itikâdî mezhep olmasına rağmen, biz bu çalışmamızda tefsir ilmi açısından önem arz eden Mu'tezile, Şîa ve Hâricîyye mezheplerinin tefsir metodu hakkında özet bilgi vermekle yetineceğiz.

Mu'tezile, büyük günah konusunda hocası Hasan Basrî (110/728)'den farklı düşünen Vâsıl b. 'Atâ (ö. 131/748) tarafından Emeviler döneminde kurulan bir mezheptir. Abbasîler devrinde gelişme gösteren bu mezhep, Me'mun zamanında ise devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Mu'tezile âlimleri, Kur'ân'ın tefsirini "usûl-i hamse" olarak bilinen tevhid, 'adl, va'd-va'id, el-menzile beyne'l menzileteyn ve emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi 'ani'l-münker düşünce sistemi üzerine kurmuşlardır (İbn Teymiyye, 2014: 110-114; Zehebî, 1976: I, 262-264; Güneş, 2003: 99-106; Çelebi, 2006: XXXI, 391).

Mu'tezile müfessirleri, akli ön plana çıkarmışlardır. Çünkü onlara göre, sağlam aklın sahih nakil ile çelişmesi mümkün değildir. Şayet aralarında bir çelişki meydana çıkarsa, akıl nakle tercih edilmeli ve nakil de mutlaka te'vîl edilmelidir. Ayrıca Mu'tezile müfessirleri, Kur'ân'ı tefsir ederken âyetleri ilk önce dilbilgisi ve belâğat ilmini esas alarak yorumlamışlardır. Dini düşünce sistemleri olan "usûl-i hamse"ye ters düşen bir problemle karşılaştıklarında ise onu

mecaza hamlederek mutlaka te'vîl etmişlerdir (Zürkânî, 1996: II, 59-62; Zehebî, 1976: I, 262-264; Güneş, 2003: 129).

Aynı zamanda Mu'tezile âlimleri, kaderi inkâr etmekte, insanın kendi fiillerini yarattığını ve mutlak iradeye sahip olduğunu savunmakta; Allah'ın şerri yaratmadığını, kadim sıfatlarının olmadığını, ahirette görülemeyeceğini, tevbe etmeden ölenlerin bağışlanmayacağını ve fasıkların daimi olarak ceennemde kalacağını iddia etmektedirler (İbn Teymiyye, 2014: 110-114; Zürkânî, 1996: II, 59-62; 99-128).

Şîa, Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali'yi ve onun soyunu halifelğe layık gören fırkanın adıdır. Şîa, Zeydiyye gibi mutedil ve aşırı olmak üzere birçok fırkaya ayrılmakta ve imâmet anlayışıyla diğer mezheplerden ayrılmaktadır. Bu fırkanın genelini temsil eden İmâmiyye Şîası tefsirde önem arz etmektedir. İmâmet, ismet, mehdilik, ric'at ve takiyye gibi inanç esasları olan bu mezhebin temel görüşleri şunlardır: İmâmet, vahyin devamı niteliğindedir. Hz. Peygamber'in vefatıyla dinin hükümlerini uygulama ve Peygamber'i temsilen müminleri idare etme vazifesi, imâmlara ait olduğuna, imâmların masum olduklarına, hiçbir günah işlemediklerine inanılır. İmâmların tayinleri Allah'ın bildirmesi veya önceki imâmın tayini ile gerçekleşebildiğine, emir ve yasaklarının Allah'ın emir ve yasakları gibi olduğuna, imâmlara itaat, Allah'a itaat, onlara isyan ise Allah'a isyan olduğuna, son imâmın ortaya çıkacağına, onları kurtaracağına, Mehdî'den sonra Hz. Peygamber ve imâmların dünYayınları,a döneceğine ve Mehdî'nin zuhuruna kadar takiyye yapmaları gerektiğine de inanılır (Zehebî, 1976: II, 5-10; Cerrahoğlu, 2010: 296; Turgut, 1991: 279; Öz, 2010: XXXIX, 111).

Aynı zamanda İmâmiyye Şîasına mensup bazı âlimlere göre, peygamberlerin ilmi, Hz. Ali ve diğer imâmlarda toplandığı için, Kur'an'ın gerçek tefsirini yalnız imâmların bildiğini, Kur'an'ın sahâbe tarafından tahrif edildiğini iddia ettikleri için de imâmlardan gelen rivâyetlerle ancak tefsirin yapılabileceğini, peygamberler Kur'an'ın zâhirini, imâmlar ise hem zahirini hem de bânînini bildiğini ileri sürmektedirler (Zehebî, 1976: II, 5-10; Sönmez, 2005: 234; Babaî, 2014: I, 75-88).

Hâricilik, Hz. Ali'nin hilâfetiyle ortaya çıkmış olan siyasî ve dinî bir fırkadır. Hâriciler, başta Hz. Ali'ye yardım etmiş, ancak Hz. Ali "tahkim olayı"nı kabul edince onu ve hakem olayına razı olan kişileri tekfir ederek "Hüküm, Allah'ındır" sloganıyla ona isyan etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali de onlarla savaşmış, onları yenmiş, ama onları tamamen yok edememiştir. Hz. Ali'nin şehit olmasına sebep olan Hâricîler; Ezârîka, Sufriyye, Se'alibe, İbâdiyye ve Acaride gibi çeşitli kollara ayrılmışlardır. Günümüze kadar sadece İbâdiyye fırkası varlığını sürdürübilmiştir (Zehebî, 1976: II, 222; Kara, 2010: 139; Ünalın, 2008: 203).

Hâricîler Kur'an'ın lafzıyla amel eden bir grup oldukları için hem Ehl-i Sünnetin tefsir ve te'vîl anlayışını hem de Şîa'nın bânî te'vîl anlayışını reddetmişlerdir. İmanın amelsiz olamayacağını, ibadetlerini yapmayan veya büyük günah işleyenlerin imandan çıkmış olduklarını iddia etmişlerdir. Kendileri gibi düşünenleri mümin, düşünmeyenleri kâfir saymışlardır. Hâricîlerin çoğunluğu bedevi olduğundan, ilmî seviyeleri tefsir literatürü oluşturacak düzeye gelememiştir. Hâricîlerin ancak birkaç tefsiri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Onlara isnat edilen en önemli tefsir, Muhammed b. Yusuf İtfiyyîş (ö. 1332/1914)'in "Himyanü'z-Zad ila Dari'l-Mead" isimli eseridir (Zehebî, 1976: II, 232; Cerrahoğlu, 2010: 422; Demirci, 2010: 225).

4.2. İŞÂRÎ TEFSİR EKOLÜ

İşârî tefsir, "Sülûk ve tasavvuf erbabına belirecek gizli işaretlerle Kur'an'ı zahiri dışındaki bir mana ile yorumlanmasıdır" (Zürkânî, 1996: II, 66-67). Bu ekole, "remzî tefsir" veya "işârî tefsir";

tefsirlerine de “tasavvufî tefsir” veya “sufi tefsir” denilmektedir. Bu tefsir yönteminde yorumlama metodu işaret ve remz ile olmakta; yorumlamanın kaynağı ise, keşf ve ilham ile olmaktadır. Ortaya çıkan ise “hakikat, latife ve sır” olarak isimlendirilmektedir (Sabunî, 1408: 71; Uludağ, 2001: XXIII, 424).

işârî tefsirin tarihi gelişimi üç döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem züht ve takva dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde daha çok ibadet ve ahlâk hakkındaki âyetlerin tefsiri yapılmıştır. Bir sonraki dönem ise işârî tefsirin kurumsallaştığı ve müstakil eserlerin ortaya çıktığı dönemdir. Son dönemi ise onun felsefileştiği ve sistemleştigi dönemdir. Bu dönemin âlimleri, Kur’ân âyetlerini aşırı bâtinî manalarla te’vîl etmişlerdir. Zira onlara göre Kur’ân’ın zâhirîni Arapça’yı iyi bilenler; bâtinîni ise tasavvufta makam sahibi olanlar bilmektedir (Demirci, 2010: 229; Kara, 2010: 140).

Bu ekolün temsilcileri arasında sayılan Hasan Basrî (ö. 110/728), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 298/910), Muhammed Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Muhyiddin b. Arabî (ö. 638/1240) gibi âlimler tefekkürü ön plana çıkararak *حَدِيثًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا* “Bu topluluğa ne oluyor ki hiçbir sözü anlamıyorlar?” (Nisâ, 4/78), *أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ* “Hâla Kur’ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi?” (Nisâ, 4/82), *قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ* “Onlar anlamayan bir topluluktur” (Haşr, 59/13), *وَأَسْوَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَةً ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً* “Allah size zâhir ve bâtin nimetlerini bolca ihsan etti” (Lokman, 31/20) gibi âyetleri işârî tefsirin kaynağı saymaktadırlar (Neysâburî, 2002: II, 257; Suyûtî, 1996: II, 1219).

işârî tefsirin kabul olabilmesi için, bâtinî mananın, zâhirî anlamına ters düşmemesi, bâtinî mananın isabetli olduğunu teyit eden bir nassın bulunması, bâtinî anlamla çelişen bir delilin bulunmaması ve bâtinî anlamın tek anlam olduğu iddia edilmemesi gerekmektedir (Zürkânî, 1996: II, 66; Zehebî, 1976: II, 265; Sabunî, 1408: 76; Demirci, 2010: 227).

4.3. FIKHÎ TEFSİR EKOLÜ

Kur’ân’da itikât, ahlâk, iktisat, sosyoloji, astronomi, biyoloji, jeoloji ve tarih gibi alanlar hakkında pek çok âyet bulunduğu gibi, ahkâmla ilgili birçok âyet de bulunmaktadır. İbâdet, muamelât ve cezalar hakkındaki âyetler fikhî tefsir ekolünün konusu olmaktadır. Hz. Peygamber’in zamanından başlayarak gelişen fıkhî zamanla farklı mezhepler ortaya çıkmıştır (Zehebî, 1976: II, 379). Bu ilmin metodolojisiyle ilgilenenlere usûlcü, ahkâmıyla ilgilenenlere de fakîh denilmiştir (Kara, 2010; 144)

Fikhî tefsir ekolünün konusu ahkâm âyetleridir. Ahkâm âyetlerinin sayısı hakkında müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Râzî (ö. 606/1209) gibi âlimler, Kur’ân’da 500 ahkâm âyetin olduğunu söylemektedir (Zerkeşî, 1972: II, 6). Müfessirlerin bir kısmı bu sayıyı 800’e çıkarmakta, bir kısmı da 150’ye kadar indirmektedir (‘Abîd, 2010: I, 46-47; Çetiner, 1988: I, 551; Kara, 2010; 144).

Fikhî tefsir yöntemini benimseyen Kurtûbî (ö. 671/1273) gibi bazı müfessirler Kur’ân’ın tamamını tefsir etmiş ama ahkâm âyetlerine daha fazla önem vermiştir. Tahâvî (ö. 321/933) ve İbn Arabî (ö. 638/1240) gibi bazı müfessirler ise ahkâm âyetlerini tefsir etmekle yetinmiştir. Ahkâm âyetlerini Kur’ân, sünnet, icma ve kıyas delillerini esas alan fikhî müfessirlerin bir kısmı ahkâm âyetlerini bütün mezheplerin yaklaşımlarına göre tefsir etmiştir. Bir kısmı da kendi mezhebini merkeze almış ve diğer mezhepler hakkında da beyanlarda bulunmuştur (Zehebî, 1976: II, 379-416; Kattân, 2011: 386).

4.4. BİLİMSEL TEFSİR EKOLÜ

Kevnî âyetleri bilimsel verilerle yorumlayan bilimsel tefsir ekolü, diğer islâmî ilimlerle birlikte ilk defa Emeviler döneminde ortaya çıkmış, Abbasîler zamanında başlayan ilim ve terceme hareketiyle de gelişmiştir (Râfîî, 2004: 98). Kur'ân'ın bilimsel tefsir anlayışını benimseyenlere göre Kur'ân, olmuş veya olacak bütün ilimleri kapsamaktadır. Aynı zamanda Kur'ân, dinî itikâdî ve amelî ilimlerle birlikte değişik türleri ve çeşitleriyle diğer dünyevî ilimleri de ihtiva etmektedir (Zehebî, 1976: II, 417).

Bilimsel tefsire teorik olarak öncülük yapan ve bu ekolü geliştiren Gazâlî (ö. 505/1111) olmuştur. Gazâlî'den sonra kevnî âyetleri kendi çağının bilimsel verilerinden yararlanarak yorumlayan ve ilk defa bu âyetleri bir tefsir kitabında ele alan müfessir Fahrüddin er-Râzî (ö.606/1209) gelmektedir. Râzî (ö.606/1209)'den sonra Ebu'l-Fadl el-Mürsî (ö. 655/1257), Suyûtî (ö. 911/1505), Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî (ö. 1306/1888), Seyyid Abdurrahman el-Kevâkibî (ö. 1320/1902), Gazi Ahmet Muhtar Paşa (ö. 1336/1918) ve Tantavî Cevherî (ö. 1359/1940) gibi âlimler de bu halkaya katılmışlardır (Kırca, 1982: 72; Cerrahoğlu, 2010: 747-752; Eroğlu, 2002: 112-114).

Bilimsel tefsiri kabul edenlere göre Kur'ân'da bütün ilimlerin mevcut olduğuna şu âyetler işaret etmektedir:

1. "Onun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içerisindeki tek bir tane, yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptır" (En'am, 6/59).
2. "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır. Sonra (onlar), Rableri(nin huzuru)na toplanacaklardır" (En'am, 6/38).
- 3 "Sana bu Kitabı, her şeyi açıklayan ve müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjde olarak indirdik" (Nahl, 16/89).

Bilimsel tefsiri kabul edenlerin delillerinden bir tanesi de Hz. Peygamber'den Kur'ân'da her şeyin mevcut olduğunu âyetlerin zâhirî ve bâtinî manalarının bulunduğunu beyân eden hadis (Tirmizî, ts: "Fedâilu'l-Kur'ân", 14; Taberî, 2000: I, 22; Gazâlî, ts: I, 289; Beydâvî, 1418: II, 54; Kurtûbî, 1964: IV, 310) ve sahâbeden rivâyet edilen birtakım sözler de bulunmaktadır (Taberî, 2000: I, 22; İbn Atıyye, 1422, I, 36; Zerkeşî, 1972: II, 170-171; Suyûtî, 1981: 12; Zehebî, 2005: II, 420).

Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa eş-Şâtıbî (ö. 790/1388), Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (ö.1399/1978) gibi bazı âlimler, seleften bilimsel tefsirle ilgili her hangi bir sözün bulunmaması, Kur'ân'ın sadece indiği dönemdeki ilimleri ihtiva etmesi, hidâyet rehberi olarak inmesi, bütün insanlara hitap etmesi, ondaki lafız ve hükümlerin evrensel olması ve değişmemesi, bilimsel verilerin ise zamana göre değişebilmesi gibi nedenlerden dolayı bilimsel tefsiri tamamıyla reddetmektedirler. Reşîd Rızâ (ö. 1354/1935), Mustafa el-Merâğî (ö. 1371/1945), Emin el-Hûlî (ö. 1369/1966) ve Bintü's-Şâti'(ö. 1419/1998) gibi bazı âlimler ise bilimsel tefsire ihtiyatla yaklaşmaktadırlar (Zehebî, 1976: II, 358-362; Şelebî, 1985: 36; Ateş, 2002: 1136-138).

4.5. İÇTİMÂÎ TEFSİR EKOLÜ

Tefsir ekollerinden biri de, Kur'ân'ın hidâyet yönünü ele alan, mesajlarını bütün insanlığa ulaştırmayı amaçlayan ve Kur'ân'dan çağın toplumsal, siyasal ve kültürel bütün sorunlarına çözüm bulmaya çalışan ictimâî tefsir ekolüdür. Bu ekolün en belirgin özelliği, Kur'ân'ın mesajını insanlara iletmek, Kur'ân'ın akla çok önem verdiğini ispat etmek; tefsiri faydasız detaylardan uzaklaştırmak, ortaya çıkan problemlere Kur'ân'dan çözümler üretmek ve islâm âlemini taklit ve geri kalmışlıktan kurtarmaktır (Zehebî, 1976: II, 401; Güneş, 2003: 202-203).

Bu ekolün ilk temsilcisi Muhammed Abduh (ö. 1323/1905)'tur. Abduh, derslerinde Kur'ân âyetlerini herhangi bir müfessirin tesiri altında kalmamak için doğrudan mushafa bakarak kendi birikimiyle tefsir etmiştir. Aynı zamanda o, Kur'ân'ı tefsir ederken, kelimelerdeki sarf ve nahiv tahlillerini bir araç mesabesinde gördüğü için itibar etmemiş, kelimelerdeki edebî ve belâğî boyutlarını ise ihmal etmeden âyetlerden çıkan anlam ve ahkâma ağırlık vermiş ve toplumdaki sosyal problemlere Kur'ân'dan çözümler üretmeye çalışmıştır (Özvarlı, 2005: XXX, 485; Kara, 2010: 147).

İctimâî tefsir ekolünün ikinci temsilcisi ve aynı zamanda Abduh (ö. 1323/1905)'un da öğrencisi olan Reşid Rızâ (ö. 1354/1935)'dır. Hocasının derslerine katılan Reşid Rızâ, Nisa Sûresinin 126. âyetine kadar tuttuğu notlardan hareketle "Tefsiru'l-Menâr" adlı eseri yazmıştır. Abduh'un vefatından sonra Reşid Rıza, hocasının kaldığı yerden başlayarak Yusuf sûresi 101. âyetine kadar tefsir etme imkânını bulabildi. 1935 tarihinde Reşid Rıza'nın da vefat etmesiyle tefsir tamamlanamamıştır (Demirci, 2010: 249; Güneş, 2003: 246). Bu ekolün bir temsilcisi de "Tefsiru'l-Merâğî" adındaki tefsiri telif eden Mustafa Merâğî (ö. 1371/1952)'dir (Güneş, 2003: 252-254).

Bu ekolün en önemli diğer temsilcilerinden biri ise, tefsirinde Kur'ân'ın mesajını mevzûî bir yaklaşım ve edebi bir üslup ile okuyucuya sunan ve ictimâî problemlere çözüm üretmeye çalışan Seyyid Kutub (ö. 1386/1966)'dur (Görgün, 2009: XXXVII,64-68).

Kur'ân'ın hidâyet yönüne ağırlık vermeleri, taklidi reddetmeleri, isrâiliyattan uzak durmaları, mezheplerin etkisinde kalmadan Kur'ân mesajlarına yönelmeleri; kevnî âyetleri kesinleşmiş bilimsel verilerle yorumlamaları, sarf, nahiv gibi ilimleri bir araç olarak görmeleri; belâğata önem vermeleri ve ictimâî problemlere çözüm bulmaya çalışmaları gibi özellikler ictimâî tefsir ekolünün olumlu yönleridir. İctimâî tefsir ekolünün olumsuz yönleri ise, akla gereğinden fazla önem vermeleri, bazı sahih hadisleri zayıf ve uydurma olarak nitelemeleri, sahih bazı âhâd haberlere itibar etmemeleri ve lafzın zâhirine ters düşen yorumlara gitmeleridir (Cerrahoğlu, 2010: 777-778; Atalay, 2004: Turgut, 1991: 307).

SONUÇ

Tefsir ilminin konusu Kur'ân, gayesi ise ilâhî kelâmın hakikatlerini ortaya çıkarmak ve iman edenlerin dünya ve ahiret saadetini gerçekleştirmek olduğundan tefsir ilmi önem arz etmektedir. Kur'ân'da muhkem âyetlerle birlikte müşkil, müteşâbih, mücmel, mutlak, mecâz, istiâre, kinâye, ibâdet, hukuk ve muâmelât hakkında da naslar bulunduğu Kur'ân'ın tefsir edilmesi gerekmektedir. Tefsir faaliyetini yapan kişinin de sarf, nahiv, beyân, bedîî, kelâm, fıkıh, hadis ve esbâb-ı nüzûl gibi ilimleri bilmesi gerekmektedir.

Kur'ân'ın en güvenilir ve isabetli tefsiri Hz. Peygamber'in yapmış olduğu tefsirdir. Çünkü Resûlullah ya kendisine bildirilen vahiyle veya içtihatla bulunarak Kur'ân'ın mutlak, mücmel, müteşâbih ve müphem âyetlerini tefsir etmiştir. Hz. Peygamber'in tefsirinden sonra sahâbenin yapmış olduğu tefsir en güvenilirdir. Çünkü sahâbenin büyük çoğunluğu âyetlerin nerede ve hangi sebeple nazil olduğunu biliyorlardı. Anlayamadıkları âyetleri doğrudan Hz. Peygamber'e sorabilme imkânına sahiptiler.

Kur'ân'ın tefsirine önemli katkıları olan başka bir nesil de tâbiîn neslidir. Bu nesil Kur'ân tefsirini doğrudan sahâbenin kurduğu mekteplerden almış ya da bireysel tecrübeleriyle âyetleri tefsir etmişlerdir. Tâbiînün ittifak ettikleri hususlar sonraki nesiller için güvenilirken, ihtilaf ettikleri ise tercihe konu olmuştur.

MEHMET ZEKİ DOĞAN-ABDULBAKİ GÜNEŞ

Tefsir, tedvîn edilmeden önce sahâbe ve tâbiîler dönemine kadar sözlü olarak aktarılıyordu. İlk başta hadis ilmi ile birlikte yazılan tefsir, daha sonra müstakil bir ilim haline gelmiş ve bu alanda müstakil eser yazılmaya başlanmıştır.

Kur'ân nazil olduğu günden itibaren, anlaşılması için önemli gayretler olmuştur. Bu gayretler sonucunda mezhebî, işârî, fikhî, ilmî, ictimâî ve modernist tefsir ekolleri ortaya çıkmıştır. Bu ekollerin ortaya çıkıp gelişmesinde, İslâm âleminde siyasî olayların ortaya çıkması, itikâdî ve imânî konularda ihtilafların meydana gelmesi gibi birçok etken bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdübâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî.
- 'Abîd, Ali bin Süleyman. *Tefâsîru Âyâti'l-Ahkâmi ve Menâhicuha*. Riyad: Dâru't-Tedemurîyye, 2010.
- Ahatlı, Erdinç. "Terceme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ahsan, Abdullah. "Emir Ali, Seyyid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 123-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- 'Ak, Halid Abdurrahman. *Usûlü't-Tefsir ve Kavâiduhu*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2007.
- Atalay, Orhan. *20.Yüzyıl Tefsir Akımı-İçtimâî Tefsir*. İstanbul: Beyân Yayınları, 2004.
- Ateş, Abdurrahman. "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu". *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/4 (2002): 117-130.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.
- Babaî, Ali Ekber. *Tefsir Ekolleri*. Çev. Kenan Çamurcu. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014.
- Begâvî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Meâlimü't-Tenzîl*. Riyad: Dâr Tayyibe, 1997.
- Beydâvî, Nâsiruddin b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 2005.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Candan, Abdulcelil. *Kur'ân'ın Tefsirinde Sapma ve Nedenleri*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, .
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2010.
- Cürcânî, Şerif Ali b. Muhammed. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- Çelebi, İlyas. "Mu'tezile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 391-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çetiner, Bedreddin. "Ahkâmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 551-552. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çiçek, Mehmet Halil. *Seraü'l-Ma'nâ fil-Kur'âni'l-Kerim*. Mısır: Dâru's-Selâm, 1999.
- Çiçek, Mehmet Halil. *20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1996.
- Demir, Şehmus. "Kur'ân'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım". *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*. 2010.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2010.
- Derviş, Muhyeddin b. Ahmed Mustafa. *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhu*. Beyrut: Dâru'l-Yemâme, 1992.
- Eroğlu, Ali. *Tarihte Tefsir Hareketi ve Tefsir Anlayışları*. Erzurum: Ekev Yayınları, 2002.

- Gazâlî, Muhammed. *Cevâhiru'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1985.
- Görgün Hilal. "Seyyid Kutub". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 64-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Güneş, Abdülbağ Aklî *Tefsir Hareketi Mutezile ve Menâr Ekolü*. Van: Ahenk Yayınları, 2003.
- Hûlî, Emin. *et-Tefsir Ma'alimu Hayatihi ve Menhecuhu'l-Yevm*. Mısır: 1944.
- İbn Abbâs, Abdullah. *Tenvir'ul Mıkbâs min Tefsir-i İbnil-'Abbâs*. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn 'Aşûr, Muhammed Tahir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tunusiyetu li'n-Neşr, 1984.
- İbn 'Atiyye, Abdulhak b. Gâlib el-Endülüsî. *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbî'l-'Azîz*. Thk. A. A. Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. Thk.: Ş. el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- İbn Kesîr, Hafız İmaduddin Ebû'l-Fidâ. *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. Beyrut: Dâru İhya-İ't-Türâsî'l-'Arâbî, 1997.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1992.
- İbn Teymiyye, Takiyuddin Ahmed Abdulhalim el-Harranî. *Tefsir Usûlü*. Çev. Cemal Güzel. İstanbul: Takva Yayınları, 2014.
- İsfahânî, Râğîb. *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ân*. Çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Kara, Ömer. *Tefsir Ekolleri Tefsir Tarihi ve Usûlü*. Eskişehir: AÖF Yayınları, 2010.
- Karaçam, İsmail. *En Büyük Mu'cize Kur'ân-ı Kerim'in İlmî ve Edebî Sırları*. İstanbul: İmaj Yayınları, 2005.
- Karaman, Hayreddin- Çağrı, Mustafa- Dönmez, İbrahim Kâfi- Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Kattân, Mennâ'. *Mebâhis fi 'Ulumi'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'l-Meârifî lin-Neşri ve Tevz', 2011.
- Kırca, Celal. *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*. 2. Baskı. İstanbul: Marifet Yayınları, 1982.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebûbekr. *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. A. el-Berdunî, İ. Atfiş. 2. Baskı. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1985.
- Mustafa, İbrahim- Ziyât, Ahmed Hasan- Abdulkâdir, H.âmid- Neccâr, Muhammed Ali. *el-Mu'cemu'l-Vâsît*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1972.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccac. *Sahihu Müslim*. Thk. M. F. Abdülbağî. Beyrut: Dâru İhya-İ't-Türâsî'l-'Arabî.
- Müslim, Mustafa. *Menâhicu'l-Müfessirin*. 1414.
- Öz, Mustafa. "Şiâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'ân ve Tefsir Kültürümüz*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Özervarlı Mehmet Sait. "Muhammed Abdu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 482-487. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Paçacı, İsmail. "Tercüme". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

- Râfiî, Mustafâ Sâdık. *İcâzü'l-Kur'ân ve'l-Belağatü'n-Nebeviyye*. Lübnan: Dâru'l-Erkam b. Ebi Erkam, 2004.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1408.
- Salih, Subhi. *Mebahis fi 'Ulumi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l Melâyîn, 2014.
- Sönmez, Vechi. *Nübüvvet Tartışmaları*. İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2005.
- Suyûtî, Hâfız Ebû Fadl Celâluddin Abdurrahman. *el-İtkân fi 'Ulumi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1996.
- Şelebî, Hind. *et-Tefsiru'l 'İlmiyu li'l Kur'ân'il-Kerîmi Beynen-Nazâriyyati ve't-Tatbik*, Tunus: 1985.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethü'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Thk. A. M. Şakir. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Es-Sünen*. Thk. A. M. Şakir vd. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arabî .
- Turgut, Ali. *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. "İşârî Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ünalın, Abdullah. *Şîâ'da Hadis Usûlü*. İstanbul: İşrak Yayınları, 2008.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim. *Me'anî'l-Kur'ân ve İrabuhu*. Tkd. A. Şelebî. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1408.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-Müfessîrûn*. Mısır: Dâru'l-Hadis, 2005.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud. *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akavîli fi Vucûhi't-Te'vîl*. Beyrut: 'Alemü'l Kütüb, 1987.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'Ulumi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l-'İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Küttabi'l-'Arabî, 1996.

